

KANSLEREN RADULFS TO BISPEVIELSER

En undersøgelse af Saxos skildring
af Ærkebisper- og pavestriden 1159-1162

Historisk Tidsskrift, Bind 14. række, 1 (1980)

Link til pdf:

http://img.kb.dk/tidsskriftdk/pdf/hto/hto_14rk_0001-PDF/hto_14rk_0001_80846.pdf

Link til webside:

<http://tidsskrift.dk/visning.jsp?markup=&print=no&id=80846>

pdf genereret den : 28/5-2008

Småstykker

KANSLEREN RADULFS TO BISPEVIELSER

EN UNDERSØGELSE AF SAXOS SKILDNING
AF ÆRKEBISPE- OG PAVESTRIDEN 1159–1162

AF

MICHAEL H. GELTING

Siden Curt Weibulls banebrydende Saxo-undersøgelser udkom i 1915¹ har Saxos behandling af Danmarks holdning i skismaet mellem paverne Alexander III og Victor IV stået som et af de klassiske eksempler på den tendentiøse omdigtning af kilder og begivenheder i *Gesta Danorum*.² Saxos og Weibulls virtuose præstationer har fascineret forskningen i en sådan grad, at det i de senere år har kunnet antydes, at man måske har været tilbøjelig til at overvurdere skismaets betydning, i det mindste for Danmarks interne forhold.³ Nærværende artikel er tænkt som et forsøg på at underbygge denne antydning ved at præcisere nogle uklare detaljer i begivenhedsforløbet i årene 1159–1162, og på grundlag heraf at stille et spørgsmålstejn ved Weibulls almindeligt accepterede tese om Saxos totale uvederhæftighed i skildringen af det.

I disse år afholdt kejser Frederik Barbarossa tre konciler med det formål at afgøre skismaet til Victor IVs fordel: i Pavia i februar 1160, i Lodi i juni 1161, i St-Jean-de-Losne (Dole) i august 1162.⁴ I forbindelse med dem alle tre er der dokumenteret dansk deltagelse eller brevveksling med koncilet.⁵ Så vidt er alle enige. Problemerne opstår, når man forsøger at rekonstruere de dansk-tysk-pavelige forhandlinger i nærmere detaljer. Curt Weibull tog ikke stilling til dette pro-

¹ Curt Weibull, Saxo. Kritiska undersökningar i Danmarks historia från Sven Estridssons död till Knut VI. Historisk tidskrift för Skåneland 6. Lund 1915–16, s. 1–286.

² Weibull, *anf. arb.*, s. 237–258.

³ Niels Skyum-Nielsen, Kvinde og slave. Kbh. 1971, s. 167–169. Sml. sammes diskussionsindlæg i Ivan Boserup, red., Saxostudier. Kbh. 1975, s. 166; Aksel E. Christensen i Danmarks historie I. Kbh. 1977, s. 332–333.

⁴ Jørgen Qvistgaard Hansen, Pavestrød og europæisk storpolitik 1159–70. HT 12. r. III, 1969, s. 373–404.

⁵ Jørgen Qvistgaard Hansen, Regnum et sacerdotium. Forholdet mellem stat og kirke i Danmark 1157–70. Middelalderstudier tilegnede Aksel E. Christensen på tresårsdagen 11. september 1966. Kbh. 1966, s. 60–65. Wolfgang Seegrün, Das Papsttum und Skandinavien bis zur Vollendung der nordischen Kirchenorganisation (1164). Neumünster 1967, s. 178–181.

blem — hans ærinde var at eftervise Saxos tendentiøse behandling af sine kilder, og derved holdt han sig. Som følge af Weibulls arbejde har den senere forskning stillet sig meget skeptisk til Saxos værdi som kilde til disse års begivenhedsforløb, og i særdeleshed har man i vid udstrækning set bort fra kronologien i Saxos fremstilling ved kombineringen af dens oplysninger med de øvrige kilder.⁶

I 14. bog, kap. 26, § 1 præsenterer Saxo det dobbelte pavevalg den 7. september 1159,⁷ som indleder hans famøse skildring af striden mellem kong Valdemar og ærkebiskop Eskil (kap. 26 § 1–13),⁸ hvor kong Valdemars støtte til den skismatiske biskop Occo i Slesvig kommer ind som et sekundært motiv (§ 4–5).⁹ Først efter at have ført fortællingen om Eskil til ende med hans bortrejse i 1161 efter den 27. marts (§ 13)¹⁰ vender Saxo med et noget vildledende 'eodem tempore' tilbage til skismaet og Danmarks holdning dertil. § 14 omtaler først en legation fra Victor IV til Danmark ved provst Christian af Merseburg¹¹ — iflg. Werner Ohnsorge i slutningen af 1159,¹² iflg. Jørgen Qvistgaard Hansen efter koncilet i Pavia.¹³ 'I mellemtiden' (*interea*) opstod striden mellem kong Valdemar og biskop Esbern af Slesvig, som flygtede og døde umiddelbart efter, hvorefter Saxo endnu en gang beretter om Victor IVs indsættelse af Occo som biskop i Slesvig.¹⁴

Efter et indskud om situationen i Venden (kap. 27) fortsætter beretningen i kap. 28 § 1 med en ny, unavngiven skismatisk legation til Danmark,¹⁵ som Ohnsorge og Seegrün sætter i forbindelse med koncilet i Pavia.¹⁶ Kongen udsender som følge deraf sin 'scriba', kansleren Radulf, som sendebud til kejseren.¹⁷ Radulf bliver modtaget med uhørte hædersbevisninger af både kejseren og Victor IV,¹⁸

⁶ F. eks. Qvistgaard Hansen, *Regnum*, som er den mest indgående undersøgelse af begivenhedsforløbet. Heri benyttes Saxo stort set kun til at give enkelte supplerende oplysninger til en rekonstruktion af begivenhedsforløbet, hvis kronologi er helt uafhængig af Saxos fremstilling.

⁷ *Saxonis Gesta Danorum*, ed. J. Olrik & H. Ræder, I. Hauniæ 1931, s. 434 lin. 15–19.

⁸ Saxo, s. 434 lin. 19 – 437 lin. 34.

⁹ Saxo, s. 435 lin. 10–33. Herom nærmere nedenfor.

¹⁰ Saxo, s. 437 lin. 32–34. Datering: Weibull, *anf. arb.*, s. 252.

¹¹ Saxo, s. 437 lin. 35–39.

¹² Werner Ohnsorge, *Päpstliche und gegenpäpstliche Legaten in Deutschland und Skandinavien 1159–1181. Historische Studien 188*. Berlin 1929, s. 12–13. Herefter Seegrün, *anf. arb.*, s. 179. Sml. Jørgen Olrik, *Studier over Saksens historiske Kilder*. HT 10. r. II, 1932–34, s. 264.

¹³ Qvistgaard Hansen, *Regnum*, s. 62. Herefter Skyum-Nielsen, *anf. arb.*, s. 167. — Augustin Fliche & Victor Martin (red.), *Histoire de l'Église 9: Raymonde Foreville & Jean Rousset de Pina, Du premier Concile du Latran à l'avènement d'Innocent III*. 2e partie. Paris 1953, s. 39–40.

¹⁴ Saxo, s. 437 lin. 39 – 438 lin. 8.

¹⁵ Saxo, s. 438 lin. 31–32.

¹⁶ Ohnsorge, *anf. arb.*, s. 13–14: efter Pavia, d.v.s. efter februar 1160. Seegrün, *anf. arb.*, s. 179, synes at ville sætte denne legation forud for kirkemødet, til slutningen af 1159.

¹⁷ Saxo, s. 438 lin. 33–35.

¹⁸ Saxo, s. 438 lin. 35 – 439 lin. 5.

og kejseren holder en tale (§ 2–3), hvori han lover kong Valdemar guld og grønne skove til gengæld for hans personlige tilstedeværelse og bistand ved afgørelsen af skismaet.¹⁹ Weibull påviste, at denne tale var bygget over en kombination af en række kejserlige skrivelser til Danmark, primært indbydelsen til koncilet i Pavia (oktober 1159) og encyklikaen med beretningen om samme koncils forløb (februar 1160).²⁰ De fleste historikere har derfor været tilbøjelige til at sætte Radulfs gesandtskab i forbindelse med koncilet i Pavia i februar 1160: foruden biskop Elias af Ribe, hvis deltagelse er dokumenteret i koncilets akter,²¹ skulle Radulf have deltaget som kongens repræsentant.²² Ohnsorge mener dog, at gesandskabet må ligge lidt senere i 1160, da kejseren iflg. Saxo betegner Pavia-koncilet som 'nylig' afholdt,²³ mens Seegrün lader Radulfs rejse gå forud for koncilet.²⁴ Helt vilkårligt sætter John Danstrup sendefærdens i forbindelse med kong Valdemars afbud til koncilet i Lodi i juni 1161, som kendes fra anden side.²⁵ Ellers er det kun Thomas Riis, som finder det tvivlsomt, om Radulf kan have været udsendt som gesandt til Pavia-koncilet; han forsøger i øvrigt ikke nogen datering.²⁶

Iflg. Saxo vendte Radulf ganske overvældet tilbage, og hans referat fik straks kongen til at beslutte sig for at møde kejseren (§ 3).²⁷ Inden han fortæller om kongens færd, indskyder Saxo dog (§ 4) nogle linjer om Victor IVs legat Bernhard, som 'ved den tid' (*ea tempestate*) holdt en (mislykket) provinssynode i Slesvig.²⁸ Denne legation kan ikke dateres nøjere end til tiden mellem 25. juli 1161 og august 1162.²⁹ I § 4–23 beretter Saxo derefter om kongens og Absalons rejse til koncilet i St-Jean-de-Losne i august 1162 i selskab med bl. a. kansleren Radulf; herunder kommer også meddelelsen om Victor IVs indvielse af Livo til biskop af Odense (§ 20).³⁰

Det fremgår af det ovenstående, at der er en vis usikkerhed m.h.t. kronologien i de begivenheder, Saxo refererer; det fremgår også, at man synes at mene, at Saxo har gjort livet ret besværligt for sig selv i forbindelse med det stykke historieforfalskning, han her skulle præstere. De fleste fremstillinger går således ud fra,

¹⁹ Saxo, s. 439 lin. 6–23.

²⁰ Weibull, anf. arb., s. 254–255. DD 1. r. II, nr. 134, 137.

²¹ DD 1. r. II, nr. 138.

²² Olrik, anf. arb., s. 264–265. Hal Koch, *Den danske Kirkes Historie I*. Kbh. 1950, s. 164 – og atter i *Politikens Danmarks historie 3*. Kbh. 1963, s. 265. Qvistgaard Hansen, *Regnum*, s. 61.

²³ Ohnsorge, anf. arb., s. 14.

²⁴ Seegrün, anf. arb., s. 179.

²⁵ John Danstrup, *Træk af den politiske Kamp 1131–82*. Astrid Friis og Albert Olsen, red., *Festskrift til Erik Arup den 22. november 1946*. Kbh. 1946, s. 77.

²⁶ Thomas Riis, *Bruddet mellem Valdemar den Store og Eskil 1161*. Søborg, diplomerne og Saxo i: Boserup, anf. arb., s. 161. Riis' præmisser for denne konklusion holder dog næppe stik, sml. nf.

²⁷ Saxo, s. 439 lin. 24–29.

²⁸ Saxo, s. 439 lin. 30–34.

²⁹ Ohnsorge, anf. arb., s. 14–15, og efter ham Seegrün, anf. arb., s. 179–180, sætter Bernhards rejse meget kort efter koncilet i Lodi i juni 1161. Qvistgaard Hansen, *Regnum*, s. 63, synes snarest at hælde til et tidspunkt i 1162.

³⁰ Saxo, s. 439 lin. 34 – 444 lin. 37. Radulf: s. 442 lin. 12–24. Livo: s. 443 lin. 38–39.

at Saxo har taget begivenhederne i 1159–60, blandet dem grundigt og forvansket dem til ukendelighed ved at udelade enhver antydning af dansk deltagelse i Pavia-konciliet — og derefter bragt dem i direkte kronologisk og årsagsmæssig sammenhæng med kongens deltagelse i konciliet i St-Jean-de-Losne i 1162.³¹ Det er åbenbart, at troværdigheden af Saxos skildring af begivenhederne i 1162 forudsætter, at enhver omtale af Danmarks tilslutning til Victor IV på et tidligere tidspunkt er slettet. Spørgsmålet er, om krønikeskriveren ikke har nået dette mål på en mere enkel måde end ved den komplicerede omskrivning, som Saxokritikken formoder — en måde, som også stemmer bedre med en umiddelbar læsning af Saxos tekst. Saxo har simpelthen udeladt den danske deltagelse i det første victorinske koncil, men i øvrigt ladet begivenhederne stå i deres rette kronologiske orden:

14. bog, kap. 26, § 1: skismaet bryder ud. 1159 sept. 7.

§ 14: provst Christian af Merseburgs legation. 1159 okt./nov.³²

udeladt: konciliet i Pavia. 1160 februar. Saxo skjuler den danske deltagelse ved at præsentere det som et rent italiensk kirkemøde (kejsereens tale, kap. 28 § 2).³³

§ 14: (forts.): biskop Esbern af Slesvigs strid med kongen og død. Occo udnævnes af Victor IV. 1160, forår.³⁴

udeladt: konciliet i Lodi. 1161 juni. Der var ingen dansk deltagelse i dette koncil, men den danske konge sendte en afbudsskrivelse.³⁵

kap. 28, § 1: ny victorinsk legation. 1162, forår. Måske identisk med legaten Bernhard (§ 4)?

§ 1–3: Radulf forhandler med kejseren og Victor IV. 1162, forår/sommer.

§ 4: legaten Bernhard afholder synode i Slesvig og forhandler med kongen. 1162, forår/sommer.

§ 4–23: Kongen rejser til St-Jean-de-Losne. 1162, august.

Dette forekommer mig at være den mest naturlige læsning af Saxos tekst. Spørgsmålet er, om der kan findes andre oplysninger, der kan støtte den. I denne forbindelse bør man hæfte sig ved en detalje i Saxos fortælling om Radulfs forhandlinger, som Weibull ikke behandlede, da den var irrelevant for hans formål, og som siden er forblevet upåagtet. I kap. 28 § 1 nævner Saxo Victor IVs største og mest latterlige hædersbevisning mod Radulf: overrækkelsen af de biskoppelige insignier.³⁶ Nu véd man, at Radulf omkring ved denne tid efterfulgte Elias som

³¹ Trods indskuddet om legaten Bernhard kan der ikke være tvivl om, at Saxo lader kongens afrejse følge umiddelbart efter Radulfs hjemkomst.

³² En sikker datering heraf er næppe mulig, sml. note 12–13, men det forekommer mest naturligt at se legationen som et led i de indledende forhandlinger om Danmarks tilslutning til Victor IV.

³³ Weibull, anf. arb., s. 255–256.

³⁴ Disse begivenheder må ligge i månederne efter Christian af Merseburgs legation.

³⁵ Qvistgaard Hansen, *Regnum*, s. 63–64. Sml. nf.

³⁶ Saxo, s. 439 lin. 1–5.

biskop af Ribe.³⁷ Sandsynligheden taler for, at det, Saxo omtaler, faktisk er hans bispevielse, som p.gr.a. ærkebiskoppens eksil blev foretaget af paven selv, ligesom tilfældet kort efter var med Livo. Radulfs forgænger Elias døde en 1. marts.³⁸ Årstallet 1152 i Ribe Bispekrønike er helt åbenbart forkert.³⁹ Det må endnu have været ham som deltog i Pavia-koncilet i februar 1160;⁴⁰ den 27. marts 1161 var Radulf endnu ikke biskop;⁴¹ og sandsynligvis var Elias endnu i live i 1162, den rimeligste datering af et brev, hvori han vidnede sammen med kansleren.⁴² I så fald må han være død den 1. marts 1162, og Radulfs rejse skal da dateres til denne eller en af de nærmest følgende måneder.

Også Ribe Bispekrønikes oplysninger gør det sandsynligt, at Radulf blev biskop i 1162. Krøniken meddeler, at han måtte vente i fire år på at modtage bispevielsen af ærkebiskop Eskil,⁴³ og fra anden side véd man, at denne bispevielse må være blevet ham tildelt i 1166,⁴⁴ hvad der ville sætte hans udnævnelse til 1162. Ganske vist titulerer pave Alexander III ham, vistnok i 1166, kun 'electus', og befaler ham at modtage bispevielsen af ærkebiskop Eskils hånd snarest muligt.⁴⁵ Dette kan imidlertid ikke tages som bevis for, at Radulf ikke tidligere havde modtaget indvielsen fra den konkurrerende pave. Det måtte i overensstemmelse med kirkeretten være en forudsætning for, at Radulf kunne optages i Alexander III's obødiens, at han anerkendte, at den skismatiske bispevielse, der tidligere var blevet ham til del, var ugyldig og måtte gøres om.⁴⁶

Det, der synes at have fremkaldt dateringen af Radulfs rejse til 1159/60, er som nævnt Curt Weibulls påvisning af, at Saxos forlæg for Frederik Barbarossas tale til kansleren har været et sæt af kejserlige skrivelser til den danske konge og kirke i forbindelse med koncilet i Pavia:⁴⁷ dels indbydelsesskrivelsen til kong Valdemar (oktober 1159),⁴⁸ dels kejserens encyklika med kundgørelse af koncilets beslutninger (februar 1160).⁴⁹ I betragtning af, hvor frit man i øvrigt mener, at Saxo har behandlet sine forlæg i denne sag, er det ejendommeligt, at man således implicit har antaget, at han skulle have holdt sig strengt til de direkte relevante aktstykker ved valget af forlæg for de retoriske udmalinger omkring sendefærden. Holder man fast ved hypotesen om, at kanslerens forhandlinger med kejseren gik

³⁷ Ribe Bispekrønike, ed. Ellen Jørgensen. Kirkehistoriske Samlinger 6. r. I, 1933-35, s. 28.

³⁸ Necrologium monasterii Loci Dei. Scriptores rerum Danicarum IV. Hafnia 1776, s. 580.

³⁹ Ribe Bispekrønike, s. 28.

⁴⁰ DD 1. r. II, nr. 138. Sml. Lauritz Weibull, En samtida berättelse från Clairvaux om ärkebiskop Eskil av Lund. Scandia 4, Lund 1931, s. 281-282.

⁴¹ DD 1. r. II, nr. 143.

⁴² DD 1. r. II, nr. 131. Årstallet er forvansket, og Diplomatiets udgivere holder sig forsigtigvis til dateringen 1158-1162. I indledningen argumenteres dog for, at året 1162 i Hamsforts regest er korrekt.

⁴³ Ribe Bispekrønike, s. 28.

⁴⁴ DD 1. r. II, nr. 168. Datering i indledningen til DD 1. r. II, nr. 167.

⁴⁵ Sst.

⁴⁶ Fliche & Martin, anf. arb. 9/2, s. 77.

⁴⁷ Curt Weibull, anf. arb., s. 254-255.

⁴⁸ DD 1. r. II, nr. 134.

⁴⁹ DD 1. r. II, nr. 137. Lauritz Weibull antager, at Saxo har benyttet det eksemplar, som var stilet til de danske biskopper.

umiddelbart forud for koncilet i St-Jean-de-Losne, er det ikke vanskeligt at se, hvorfor Saxo greb tilbage til aktstykkerne fra Pavia-koncilets tid for at skaffe sig forlæg for kejserens tale. I 1162 befandt kejseren sig i delikate forhandlinger med Alexander III's tilhængere;⁵⁰ dersom han skulle drage nogle af dem over til sin paves obødiens, ville de store retoriske armsving under forhandlingerne kunne gøre mere skade end gavn.⁵¹ Indbydelsesskrivelser m.v. i forbindelse med koncilet i St-Jean-de-Losne er da også holdt i en prosaisk og forretningsmæssig stil, som selv Saxos retoriske talent næppe ville kunne få meget ud af.⁵² Skrivelserne fra Pavia-koncilets tid stammer derimod fra en periode, hvor det for kejseren gjaldt om at vinde så mange som muligt af de fyrster og gejstlige, som endnu ikke havde taget stilling til skismaet, og som skulle overbevises om rigtigheden af kejserens og koncilets handlemåde. I overensstemmelse hermed er de fyldt med prægnante formuleringer af de kejserlige standpunkter, som Saxo har kunnet lægge til grund for sin kejsertale.⁵³

Med Radulfs bispevielse i 1162 bortfalder den sidste alvorlige skadevirkning af skismaet for den danske kirke som helhed, som den seneste forskning endnu har kunnet pege på: den langvarige udsættelse af bispevielserne under ærkebiskoppens landflygtighed.⁵⁴ Men den foregående undersøgelse har videre implikationer. Trods al kritik af Saxos tendens mener jeg, at man må yde ham retfærdighed: nok har han udeladt vigtige begivenheder og omdigtet de resterende i overensstemmelse med sit hovedformål, at rense Valdemar og især Absalon for mistanken om medskyld i skismaet; men selve skelettet i fremstillingen, begivenhedernes tidsmæssige følge, har han ikke ændret på.

Med dette in mente kan der måske være grund til at vende tilbage til Saxos skildring af bruddet mellem kong Valdemar og ærkebiskop Eskil⁵⁵ og overveje, om behandlingen af stoffet dér ikke kan være foretaget på samme måde. Curt Weibulls kritik af Saxo på dette punkt var baseret på den opfattelse, at skismaet i 1159 var det egentlige stridsspørgsmål i forholdet mellem Valdemar og Eskil. I overensstemmelse hermed kasserede han de dele af Saxos redegørelse for stridens årsager, som ikke stod i forbindelse med skismaet: fortællingen om Valdemars træghed til at yde Eskil retfærdighed i sagen om rovet af ærkebiskoppens penge.⁵⁶ Hal Kochs glorificering af Eskil som den store gregorier befæstede denne udlægning af Saxos tekst,⁵⁷ som i det store og hele er forblevet uimodsagt.⁵⁸

Den opfattelse af Danmarks stilling til skismaet, som Weibull lagde til grund

⁵⁰ Qvistgaard Hansen, *Pavestrød*, s. 397–404.

⁵¹ Sml. Peter Munz, *Frederick Barbarossa. A Study in Medieval Politics*. London 1969, s. 229–230.

⁵² MGH LL Const. I nr. 207–209, s. 289–291.

⁵³ MGH LL Const. I, især nr. 182–83, 189, s. 253–255, 263–265.

⁵⁴ Skyum-Nielsen, *anf. arb.*, s. 169.

⁵⁵ Saxo, s. 434 lin. 15 – 437 lin. 34.

⁵⁶ Curt Weibull, *anf. arb.*, s. 237–258.

⁵⁷ Hal Koch, *Danmarks Kirke i den begyndende Højmiddelalder I. Kirke og Konge*. Kbh. 1936, s. 100–101. Samme, *Den danske Kirkes Historie I*, s. 163–167. Samme, *Politikens Danmarks Historie 3*, s. 257–268.

⁵⁸ Senest gengivet af Aksel E. Christensen, *anf. arb.*, s. 330–333.

for sin Saxokritik, har imidlertid i de senere år vist sig at være uholdbar. Jørgen Qvistgaard Hansen har demonstreret, at kong Valdemars politik under skismaet har været langt mere fleksibel og tilbageholdende, end Weibull forudsatte.⁵⁹ Thomas Riis har siden draget konsekvensen heraf og til en vis grad rehabiliteret Saxo ved at adskille skismaet og Valdemars strid med Eskil: »selv om Søborg-fortællingen ikke kan forklare bruddet mellem kongen og Eskil, synes Saxo dog at have fået færten af den rigtige forklaring, nemlig Eskils illoyalitet mod kongen«. ⁶⁰

Med denne ændrede opfattelse af konfliktens årsager bortfalder imidlertid grundlaget for Weibulls radikale afvisning af Saxos skildring. Saxo lader striden starte med, at ukendte røvere plyndrer det bud, som bringer en større pengesum fra Frankrig hjem til ærkebiskoppen. Da Eskil anmoder kongen om at gribe ind, sker der lidet eller intet i sagen, og kongens mænd 'misforstår' endog deres herre og håner ærkebiskoppen. Først derefter kommer kongens støtte til den skismatiske biskop Occo af Slesvig til som yderligere stridspunkt.⁶¹ En sådan fortælling ville være absurd, hvis skismaet var den egentlige anledning til striden; men som indledning til en indre politisk magtkamp forekommer den på ingen måde usandsynlig. Ved en sådan fremgangsmåde kunne kongen chicanere og provokere ærkebiskoppen uden selv at træde frem i rampelyset, og når ærkebiskoppen begyndte at beskyldte ham for medskyld i sagen, kunne Valdemar stille sig an som den forfulgte uskyldighed. Man skal ikke langt væk for at finde paralleller: kejser Frederiks holdning under Eskils fangenskab i Tyskland i 1157 fulgte det samme mønster — i det mindste i den pavelige udlægning deraf.⁶² Denne lighed maner til forsigtighed. Saxo kan have konstrueret episoden om ærkebiskoppens penge med begivenhederne i 1157 som model. Men fremgangsmåden måtte under middelalderens politiske forhold være nærliggende og eminent velegnet til at provokere en konflikt, så den provokerende part kom til at stå i et gunstigt lys. Ret beset er Saxos beretning faktisk ikke særligt flatterende for Valdemar — den virker snarere som en sminket udgave af en virkelig begivenhed end som en frit opfundet historie, der skulle dække over konfliktens virkelige årsager. Saxos beretning kan ikke uden videre afvises.

Kongens støtte til Occos tilbagevenden til Slesvigs bispestol har under alle omstændigheder været en klar provokation af Eskil;⁶³ men dersom der var realiteter bag Saxos fortælling om de røvede penge, har kongen let kunnet udnytte Eskils opposition mod Occo som et yderligere eksempel på ærkebiskoppens urimelige fjendskab mod kongen. Indadtil har Valdemar kunnet manøvrere Eskil ud i politisk isolation.⁶⁴ Udadtil har kongen netop på Pavia-koncilets tid næppe haft van-

⁵⁹ Qvistgaard Hansen, *Regnum* s. 59–71, sml. samme, *Pavestrid*, specielt s. 395–397.

⁶⁰ Riis, *anf. arb.*, s. 163. Det vil fremgå af det følgende, at jeg er tilbøjelig til at se Eskils 'illoyalitet' som en konsekvens af kongens provokationer.

⁶¹ Saxo, s. 434 lin. 19 – 435 lin. 9.

⁶² Fliche & Martin, *anf. arb.* 9/2, s. 39–40. Aksel E. Christensen, *anf. arb.*, s. 295–296. Hvem det egentlig var, der stod bag episoden, er omdiskuteret, og det samme gælder spørgsmålet om, hvem der egentlig udnyttede sagen politisk i første omgang. Se f. eks. Munz, *anf. arb.*, s. 141–143.

⁶³ Danstrup, *anf. arb.*, s. 78.

⁶⁴ Sml. Saxo, s. 435 lin. 29–31.

skeligt ved at opnå pave Victor IVs støtte mod Eskil til gengæld for Danmarks anerkendelse af Victors retmæssighed. Da Eskil havde gode forbindelser til Alexander III, har en henvendelse til denne pave ikke været velegnet til formålet.⁶⁵ Efter således at have isoleret Eskil har Valdemar uden vanskelighed kunnet knække ærkebiskoppens politiske og militære magt.

Thomas Riis betvivler, at kongen overhovedet har engageret sig aktivt i pavestriden på dette tidspunkt.⁶⁶ Allerede biskop Elias' tilstedeværelse på Pavia-konciliet taler dog til fordel for kongens engagement, og accepterer man Saxos kronologi som i det væsentlige korrekt, må Victor IV have indsat Occo som biskop i Slesvig på Pavia-koncilets tid eller kort efter. Danmarks tilslutning til Victor IV i begyndelsen af 1160 forekommer således sandsynlig; men dens væsentligste formål har iflg. denne hypotese været at skaffe kong Valdemar pavelig rygdækning til et opgør med Eskil. Eskils magt blev knækket med erobringen af ærkebiskoppens borg i Lejre Mose;⁶⁷ han underkastede sig og måtte afstå en betydelig del af ærkesædets verdslige magtbeføjelser.⁶⁸ I det øjeblik, dette mål var nået, har Danmark ikke længere haft nogen interesse i at støtte Victor IV — snarere tværtimod, for kejseren havde endnu kort forinden vist tegn på at ville genoplive Hamburg—Bremens prætentioner i Norden.⁶⁹

Senest den 27. marts 1161 var kong Valdemars sejr over Eskil i hus: ærkebiskoppen bivåned da kongens udstedelse af et privilegium for Tommerup kloster.⁷⁰ Samme år drog Eskil på pilgrimsfærd til Jerusalem,⁷¹ iflg. Saxo for ikke at blive impliceret i skismaet.⁷² Allerede i juni måned, ved konciliet i Lodi, synes kongens støtte til Victor IV at være aftaget mærkbart. Kongen sendte en afbudsskrivelse, som næppe har indeholdt den forhåndsgodkendelse af alle koncilets beslutninger, som den kejserlige propaganda hævdede, og der mødte øjensynligt ikke nogen repræsentant for det danske episkopat.⁷³ I december 1161 har Danmarks tilslutning til Alexander III været en kendsgerning.⁷⁴ Formodentlig har Eskil forladt landet umiddelbart efter sit forlig med kongen, mens dennes tilslutning til Victor endnu var utvetydig:⁷⁵ ærkebiskoppen har meget vel kunnet

⁶⁵ Koch, *Den danske Kirkes Historie I*, s. 150; Aksel E. Christensen, *anf. arb.*, s. 330.

⁶⁶ Riis, *anf. arb.*, s. 161.

⁶⁷ Ivan Boserup, *Identifikationen af Eskils borg med Søborg i: Boserup, anf. arb.*, s. 167–174, har påvist, at den sædvanligt accepterede identifikation af Eskils 'urbs in solido Letricæ paludis' hos Saxo med Saxos 'urbs Laterensis' (som uomtvisteligt er Søborg) ikke er holdbar. Argumenterne mod Saxos vederhæftighed på dette punkt (senest Riis, *anf. arb.*, s. 156–163) falder dermed til jorden. Indvendingerne mod Boserups synspunkt overser hans filologisk begrundede skelnen mellem de to stednavne hos Saxo. Boserup, *anf. arb.*, s. 173–174.

⁶⁸ Saxo, s. 437 lin. 27–32. Skyum-Nielsen, *anf. arb.*, s. 168 med note 8.

⁶⁹ Riis, *anf. arb.*, s. 161–162.

⁷⁰ DD I. r. II, nr. 143.

⁷¹ *Necrologium Lundense. Lunds Domkyrkas nekrologium*, ed. Lauritz Weibull. Lund 1923, s. 48.

⁷² Saxo, s. 437 lin. 32–33.

⁷³ Qvistgaard Hansen, *Regnum*, s. 63–64.

⁷⁴ Qvistgaard Hansen, *Pavestrød*, s. 397. Sml. Riis, *anf. arb.*, s. 161–162.

⁷⁵ Saxos omtale af skismaet i forbindelse med Eskils pilgrimsfærd er i strid med hans tendens og må derfor have en betydelig vægt. Heroverfor kan Thomas Riis' argumentation

føle sig i en ydmyget og uholdbar position, som han har kunnet slippe ud af på en anstændig måde ved at drage på pilgrimsfærd. Kongen havde dermed nået sit mål med tilslutningen til Victor IV, og Danmarks politiske interesser i øvrigt har derefter klart talt til fordel for en tilslutning til Alexander III.

Milanos fald den 1. marts 1162 og de efterfølgende forhandlinger — ikke mindst mellem kejseren og den franske konge — skabte pludseligt en helt ny situation for både Valdemar og Eskil.⁷⁶ Valdemars bevægelsesfrihed i forhold til kejseren blev drastisk reduceret. Radulfs gesandtskab til Frederik Barbarossa og hans bispevielse ved Victor IVs hånd har været konsekvensen heraf — meget muligt fandt rejsen sted som svar på indkaldelsen til koncilet i St-Jean-de-Losne, som blev udsendt sidst i maj.⁷⁷ I august fulgte så den danske konges personlige deltagelse i koncilet.

På en enkelt undtagelse nær stod de danske bisper bag kongen i denne sag.⁷⁸ Kun biskop Simon af Odense holdt fast ved Alexander III — vel af loyalitet mod Eskil⁷⁹ — og blev på koncilet erstattet med provsten Livo af Victor IV.⁸⁰ Da koncilet blev afholdt, var herredømmet over situationen imidlertid atter ved at glide Barbarossa og Victor IV af hænde. Forsøget på at trække den franske konge over på Victor IVs side var mislykkedes i sidste øjeblik, og Alexander IIIs stilling, som en overgang havde syntes ret håbløs, var bedret væsentligt.⁸¹ Under disse omstændigheder kan der næppe være tvivl om, at kong Valdemar og hans ledsagere bittert har fortrudt deres tilstedeværelse på koncilet. De krumspring, Saxo lader Absalon og Valdemar foretage på kirkemødet,⁸² er vel ikke nødvendigvis en korrekt gengivelse af begivenhedsforløbet, men det er langtfra usandsynligt, at de allerede under opholdet i Burgund har set sig om efter udveje, der kunne bringe

e silentio ud fra Eskils 'erindringer' (Riis, anf. arb., s. 163) ikke være tilstrækkelig til at adskille de to ting.

⁷⁶ Qvistgaard Hansen, Pavestrød, s. 398–404. Samme, Regnum, s. 64.

⁷⁷ MGH LL Const. I nr. 207, s. 289.

⁷⁸ Seegrün, anf. arb., s. 181–182, mener, at biskopperne Niels af Viborg og Toke af Børglum støttede Alexander III. Han bygger her på Eskils fortælling om, at fem af de danske bisper tilsluttede sig skismaet (Lauritz Weibull, anf. arb., s. 281–282). Det var iflg. Seegrün Elias af Ribe, Eskil af Århus, Occo af Slesvig, Livo af Odense og Absalon af Roskilde. Resten, d.v.s. Viborg- og Børglum-bisperne, må altså have været alexandrinere. Argumentet forudsætter, at Eskil blandt bisperne skulle have regnet Occo, som han personlig havde bandlyst for uretmæssig bemægtigelse af Slesvig bispestol, og Livo, som blev indsat af Victor IV i den alexandrinske biskop Simons sted. Det er utænkeligt, at Eskil således skulle have anerkendt Victor IVs bispevielser (sml. ovf. om Radulf af Ribe). De fem bisper må have været mænd, hvis bispeværdighed ikke kunne drages i tvivl: bisperne af Ribe, Århus, Viborg, Børglum og Roskilde. — Da Eskil lader Elias af Ribe være den førende blandt de skismatiske bisper, og Elias døde den dag, Milano faldt, må Eskils erindringer henhøre sig til tiden 1159–1160. Der kan imidlertid ikke ses nogen grund til, at bisperne skulle have forholdt sig anderledes i 1162. I begge tilfælde var det samlede episkopat nært knyttet til kongen, på nær Simon af Odense, der som tidligere Lundekannik har fulgt Eskils linje. Sml. Skyum-Nielsen, anf. arb., s. 144–145, 168.

⁷⁹ Han var tidligere Lundekannik. Necrologium Lundense, s. 114. Sml. note 78.

⁸⁰ Saxo, s. 443 lin. 38–39.

⁸¹ Qvistgaard Hansen, Pavestrød, s. 403–407. Munz, anf. arb., s. 230–235.

⁸² Saxo, s. 443 lin. 29–39.

dem hurtigt og smertefrit tilbage til Alexander III's obødiens. Allerede i marts 1163 var biskop Simon af Odense tilbage ved hoffet,⁸³ og der var ikke mere tale om biskop Livo. Sandsynligvis har den danske konge allerede på dette tidspunkt arbejdet på at vende tilbage til den alexandrinske fold.

Danmarks tilbagevenden til Alexander III's obødiens blev imidlertid en længere proces. Ganske vist ser man kongen føre en alexandrinsk kirkepolitik indadtil allerede fra 1163, og måske er han allerede på denne tid også begyndt at styrke forsvarslinjerne mod syd;⁸⁴ men et åbent brud med kejseren har han næppe endnu turdet foretage. En lundensisk paveliste synes at have regnet Victor IV som retmæssig pave endnu ved hans død i 1164,⁸⁵ og man må derfor antage, at den danske anerkendelse af ham aldrig er blevet officielt tilbagekaldt. Men Lund-traditionen lader Alexander III være Victors umiddelbare efterfølger,^{85a} og kong Valdemar synes at have undgået at anerkende den næste kejserlige pave, Paschalis III.^{85b} Dermed var en afgørende hindring for en udsoning med Alexander III ryddet af vejen, og de første realitetsforhandlinger herom blev indledt fra dansk side, vist allerede i sommeren 1164.^{85c}

Forhandlingerne kom imidlertid til at trække i langdrag, og det er ikke utænkeligt, at ærkebiskop Eskil var årsagen hertil. Eskil har næppe været blind for den chance, som bød sig for ham med Valdemars nødtvungne tilslutning til Victor IV i 1162. Ved at udnytte sine forbindelser til det alexandrinske parti har han kunnet opnå, at spørgsmålet om Danmarks tilbagevenden fra skismaet fra Alexander III's side blev kædet sammen med Eskils ønsker om en retablering af ærkesædets tidligere magt.^{85d} Et krav herom har bestemt ikke været den danske konge tilpas, men Alexander III stod stærkt på denne tid,^{85e} mens Valdemar har haft en stærk interesse i at frigøre sig fra sin nære forbindelse med kejseren: paven og Eskil har haft mulighed for, og råd til, at stille betingelser. Udskillelsen af det svenske ærkebispedømme fra Lunds kirkeprovins i august 1164^{85f} skal måske ses som en indrømmelse til Valdemar, idet den indskrænkede Eskils myndighedsområde som ærkebiskop til kun at omfatte de stifter, der stod under den danske konges herredømme — i det mindste fandt ærkebispevielsen i Sens sted nogenlunde samtidigt med de første kontakter mellem Danmark og Alexander. I så fald har indrømmelsen været utilstrækkelig til at bringe forhandlingerne videre. Det kom ikke umiddelbart til noget forlig mellem kongen og Alexander III.

Dette forlig blev først opnået omkring 1166,⁸⁶ og det synes at være blevet op-

⁸³ DD 1. r. II, nr. 152.

⁸⁴ Aksel E. Christensen, *anf. arb.*, s. 332–336.

⁸⁵ Anne K. G. Kristensen, *Danmarks ældste Annalistik. Studier over lundensisk Annalskrivning i 12. og 13. Arhundrede. Skrifter udgivet af det Historiske Institut ved Københavns Universitet III. Kbh. 1969*, s. 34 note 62, s. 134, 142.

^{85a} Sst.

^{85b} Qvistgaard Hansen, *Regnum*, s. 68.

^{85c} Sst., s. 66–68. DD 1. r. II, nr. 157.

^{85d} Sml. DD 1. r. II, nr. 167–168.

^{85e} Munz, *anf. arb.*, s. 236–246. Qvistgaard Hansen, *Regnum*, s. 66.

^{85f} DD 1. r. II, nr. 153–154.

⁸⁶ Sandsynligvis netop i dette år. DD 1. r. II, nr. 167–168.

nået på lempelige vilkår for kongen. Kravet om Eskils hjemkaldelse blev opretholdt; Radulfs bispevielse fra 1162 skulle gøres om, og også den nyvalgte biskop Svend af Århus skulle snarest muligt hente bispevielsen hos Eskil.⁸⁷ Occo nævnes ikke, og hvis han ikke allerede var entlediget, må det senest være sket på dette tidspunkt. Men ærkebiskoppens magtforhold til kongen i 1161 blev der ikke ændret ved,⁸⁸ og i resten af Eskils tid som ærkebiskop har hans handlefrihed i forhold til kongen øjensynligt været såre begrænset.⁸⁹

Da tidspunktet for forliget ikke kan indkredses særlig præcis, er det hasarderet at ville bringe det ind i en bestemt storpolitisk sammenhæng. Det er dog værd at bemærke, at Alexander III netop i 1166 var engageret i et temmelig risikabelt forsøg på at etablere sig i Rom og dermed skaffe sin autoritet en ny glans.⁹⁰ I en sådan situation har Alexander haft et stærkt behov for så bred og så utvetydig en anerkendelse som muligt. Det var en situation, hvor man meget vel kunne tænke sig, at han har slækket på betingelserne for et forlig med den danske konge for at få gjort en ende på det uafklarede indbyrdes forhold og sikre sig en klar dansk opbakning. Kravet om Eskils hjemkaldelse har ikke kunnet fraviges, uden at paven tabte ansigt, men paven har kunnet give afkald på eventuelle krav i retning af en reetablering af ærkebiskoppens tidligere verdslige magtposition. Berøvet paven støtte har Eskil ikke haft andet at gøre end at vende hjem på disse betingelser.

Kongen beholdt frugterne af sine oprindelige provokationer mod Eskil: en stækkelse af ærkesædets magt. Men dersom den her fremførte tolkning af kilderne er korrekt, melder spørgsmålet sig: hvad var kongens motiv for opgøret med Eskil i 1159? Man må her erindre sig, at Valdemar den Stores kongemagt endnu på dette tidspunkt har været prekær,⁹¹ og at størstedelen af hans regeringstid kom til at gå med at konsolidere kongemagten og eliminere mulige modstandere.⁹² Ærkebiskoppen af Lund havde gentagne gange under den foregående menneskealders borgerkrige vist sig at være en nøglefigur i den indre danske magtkamp.⁹³ Ærkebiskoppens stærke politisk-militære magt i Skåne kunne vel ikke i sig selv true kongens stilling, men i forbindelse med et oprør fra anden side kunne ærkebiskoppens tilslutning til kongens modstandere få skæbnesvangre følger. Skismaet bød kongen en lejlighed til at eliminere ærkesædet som selvstændig magtfaktor.⁹⁴ Vejen lå derefter åben for den gradvise udslettelse af alle andre potentielle oppositionscentre, som fulgte gennem de næste to årtier.

⁸⁷ Sst.

⁸⁸ Saxo, s. 437 lin. 32, sml. Skyum-Nielsen, anf. arb., s. 168.

⁸⁹ Skyum-Nielsen, anf. arb., s. 180-184; Aksel E. Christensen, anf. arb., s. 336-340. Se dog Tore Nyberg, Eskil av Lund och Erik den heliga. Historia och samhälls. Studier tillägnade Jerker Rosén. Malmö 1975, s. 16-17.

⁹⁰ Munz, anf. arb., s. 246-248.

⁹¹ Aksel E. Christensen, anf. arb., s. 328-329.

⁹² Skyum-Nielsen, anf. arb., s. 198-200; Aksel E. Christensen, anf. arb., s. 337-352.

⁹³ Mest åbenbart i forbindelse med Erik Emunes sejr i 1134 og Valdemars egen kongehyldning sammen med Knud i Viborg i 1154. Aksel E. Christensen, anf. arb., s. 281-282; Skyum-Nielsen, anf. arb., s. 140-142.

⁹⁴ Sml. Skyum-Nielsen, anf. arb., s. 167.

Med denne undersøgelse mener jeg at have opnået to resultater: (1) det kan påvises, at Saxos fremstilling af Danmarks stilling til skismaet i årene 1159—1162 nok er tendentiøs og gør sig skyldig i flere udeladelser, men dog i sine hovedlinjer er korrekt; (2) en hypotese om, at det forholder sig på samme måde med skildringen af bruddet mellem kong Valdemar og ærkebiskop Eskil, kan ganske vist ikke bevises, men fører til en tvangfri overensstemmelse mellem hovedlinjerne i Saxos skildring og de spredte oplysninger om Danmarks stilling under skismaet, som i øvrigt foreligger; herved elimineres en række af de uklarheder, som hidtil har omgivet dette spørgsmål. Man undgår tillige de vilkårlige omkalfatringer af Saxos skildring, som har præget udnyttelsen af den siden Weibulls Saxokritik fremkom.

Nærværende rekonstruktion af begivenhedsforløbet forekommer mig således at give den mest problemfri læsning af kilderne. Dersom den kan accepteres, kunne den måske tillige give anledning til fornyede overvejelser omkring kildegrundlaget for Saxos skildring af Valdemar den Stores og Knud den Sjettes tid, hvor man måske skal indrømme brevstoffet i det kongelige og/eller ærkebiskoppelige arkiv en større plads end man hidtil har været tilbøjelig til. Det forekommer næppe troligt, at Saxo en menneskealder efter begivenhederne skulle være i stand til at give en skildring af dem, som er substantielt korrekt selv i forholdsvis underordnede detaljer, dersom han ikke havde adgang til arkivalier, som kunne give ham et præcist overblik over begivenhedernes kronologiske forløb. At dette kronologiske skelet så blev brugt til at konstruere en særdeles tendentiøs fremstilling er en anden sag.

Summary:

THE TWO EPISCOPAL CONSECRATIONS OF THE CHANCELLOR
RADULPHUS:

A Study of Saxo's Account of the Danish King's Policy towards the Archbishop of Lund and the Papal Schism, 1159-1162

A major point in Curt Weibull's pioneer analysis of Saxo's *Gesta Danorum* (1915) was his rejection of Saxo's description of the conflict between King Waldemar I and Archbishop Eskil of Lund, and of the Danish king's stand regarding the papal schism during the years 1159-1162. Since then it has been assumed that Saxo's account of the events of these years is too garbled to be useful in any but a subsidiary way. By means of a close reading of the text, the present essay attempts to show that the account of Denmark's policy towards the schism in the *Gesta Danorum* is basically reliable in its chronology, except for the omission of any allusion to Danish contacts with the councils of Pavia and Lodi, and that it fits in closely with J. Qvistgaard Hansen's recent re-evaluation of Danish politics during the schism. It is also suggested that this re-evaluation (*inter alia*) means that Saxo's account of the controversy between king and archbishop can no longer be discarded. By assuming Saxo's chronology to be essentially correct, one achieves a perfectly coherent picture of the sequence of events, which eliminates a number of problematic points in earlier re-constructions of the history of these years. This implies, however, that Denmark's involvement in the schism was a consequence of the internal conflict between Waldemar and Eskil and not vice versa, as has hitherto been assumed. Finally, it is suggested that Saxo's knowledge of the events and documents of 1159-1162 is so accurate as to indicate his having had access to the royal (or archiepiscopal) archives.